

MAÂRİF SALNAMELERİNE GÖRE İZMİT SANCAĞINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM: 1898-1904

Halim DEMİRYÜREK*

Giriş

Maarif salnameleri, Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim yapısının öğeleri/bileşenleri olan okullar, dersler, öğretmenler, öğrenciler, yardımcı personel ve kütüphanelere dair zengin bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada 1898-1904 yıllarını kapsayan süreçte İzmit sancağındaki eğitim-öğretim faaliyetleri Maarif salnamelerinin verileriyle ve konuyla ilgili farklı kaynakların yardımıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İzmit sancağında eğitim konusuna geçmeden önce sancağın idari teşkilatlanmasını gözden geçirmek ele alınacak konuların daha anlaşılır olmasına katkı sağlayacaktır: Taşra teşkilatı düzenlemeleri kapsamında 1888 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bağlı müstakil bir sancak haline getirilen İzmit sancağı¹ batıdan Üsküdar, İzmit Körfezi ve Marmara Denizi ile güneyden Hüdavendigâr vilayeti, doğudan Kastamonu vilayeti ve kuzeyden Karadeniz'le çevriliydi.² Merkezi İzmit olan sancak; 4 kaza ve 12 nahiyeden müteşekkildi.³

M. 1899-1900 (H. 1317) tarihli devlet salnamesinde kaydedildiği üzere sancağın mutasarrıfı Musa Kazım Bey'di. Liva merkezi olan İzmit'in Bahçecik ve Arnişe⁴ adlı iki nahiyesi vardı. Bununla birlikte sancağın kazalarından Karamürsel'in Yalova; Adapazarı'nın Sapanca, Akyazı ve Hendek; Kandıra'nın Şeyhler, Kaymas, Karasu ve Akçaova; Geyve kazasının da Akhisar ve Taraklı nahiyeleri bulunmaktaydı.⁵ M. 1900-1901 (H. 1318) yılı bilgilerine göre Kandıra'ya bağlı Karasu nahiyesi Adapazarı'na ilave edilmiş, diğer idari ünitelerde köy sayısındaki artma-azalma dışında herhangi bir değişiklik olmamıştır.⁶ Bir yıl sonraki (M. 1901-1902/H. 1319) devlet salnamesi daha önce Karamürsel'e bağlı bir nahiyeye olan Yalova'nın kaza statüsüne kavuştuğunu göstermektedir. İdari alandaki daralma her iki kazayı da nahiyesiz bırakmıştı.⁷

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. halim.demiryurek@bilecik.edu.tr

1 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s.175; Yusuf Çam, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s. 29.

2 Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Âlam*, İstanbul 1307, s. 848-849.

3 Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, Dersaadet 1311, s. 12.

4 Bugünkü adı Akmeşe'dir.

5 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1317, s. 661-663.

6 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1318, s. 700-703.

7 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1319, s. 752-755.(M.1902-1903 (H.1320) ve M.1903-1904

İzmit sancağının son dönem idari teşkilatlanmasını kısaca aktardıktan sonra esas konumuz olan *eğitim-öğretim* mevzuuna geçebiliriz. İzmit sancağında eğitim-öğretim hizmetleri mahalli maarif idaresince yürütülmekteydi. Maarif idaresinin başında maarif müdürü bulunuyordu. 1898'den 1901'e kadar İzmit sancağının maarif müdürlüğü vazifesini aynı zamanda İzmit İdâdisi'nin müdürü de olan Abdullah Selim Bey üstlenmişti. 1901'de maarif müdürlüğüne Hüseyin Hüsnü Bey tayin edilmişti. M. 1903/1904'te de (H. 1321) aynı kişi bu görevi ifa etmekteydi. Maarif idaresi, müdürün yanı sıra muhasebe memuru ve yardımcısı ile kâtip ve sandık emini personelinden oluşmaktaydı.

İzmit sancağında eğitim-öğretim faaliyeti yürüten farklı derecelere sahip birçok okul vardı. Bu okulları ibtidâiler, rüşdiyeler, idâdiler, medreseler, gayrimüslim ve yabancı okulları şeklinde tasnif etmek mümkündür. Okulların türleri, müfredatları, hangi yaş grubuna eğitim verdikleri, sancak merkezi ve kazalardaki dağılımları, öğretmen ve öğrenci sayıları gibi hususlar aşağıda başlıklar halinde ele alınmıştır.

Sıbyan/İbtidâi

Osmanlı Devleti'nin en yaygın eğitim-öğretim kurumu olan sıbyan mekteplerinde 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuma-yazma, basit matematik ve dini bilgiler öğretilirdi. Geleneksel eğitim metodu ile nitelikli öğrenci profiline ulaşamadığı için 1869 yılından itibaren sıbyan mekteplerinin yanında ibtidâi/usûl-i cedîde okulları da kuruldu. Yeni eğitim metodunda kelimeler artık hecelenmiyor doğrudan okunuyordu. Ayrıca ibtidâilerde günümüz okullarında var olan modern araç-gereçler de kullanıldı.⁸ İbtidâileri her yönden çağa ayak uyduran okullara dönüştürebilmek amacıyla müfredat programına Muhtasar Coğrafya, Muhtasar İlm-i Hesap (Kısa Aritmetik), Muhtasar Sarf-ı Osmanî (Kısa Osmanlı Grameri), Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Nahv-ı Osmanî (Osmanlıca Cümle Bilgisi), Tahvil-i Mikyas Tabloları (Ölçü Çevirme Tabloları) gibi dersler ilave edilmişti.⁹ İbtidâilerin açılması sıbyan mekteplerinin kapatılması anlamına gelmiyordu. Çünkü eski ve yeni usulü takip eden bu okulların ikisi de eş zamanlı olarak hizmet vermekteydi. Nitekim Maarif-i Umumiye Nezareti idaresindeki okulların vilayet/liva ve kazalardaki dağılımını içeren istatistikî kaynakta 1896-1897 (R. 1311-1312) döneminde İzmit sancağında 651'i sıbyan (usûl-i atîka), 36'sı ibtidâi (usûl-i cedîde) tarzında olmak üzere 687 okulun bulunduğu görülmektedir.

Bu tarihte sıbyan mekteplerine (usûl-i atîka) 10.627, ibtidâilere (usûl-i cedîde) 6.607 öğrenci devam etmekteydi ve toplam öğrenci sayısı 17.234 idi. Yine aynı kaynağın verilerine göre sancakta II. Abdülhamid'in tahta çıkışından 1897 yılına kadar geçen sürede eski ve yeni tarzda 212 ibtidâi açılmıştır.¹⁰ Bu, sancaktaki ibtidâilerin tümünün sayısı olduğundan kazalardaki okullaşmaya dair bir mukayese/değerlendirme yapma imkânı bulunmamaktadır.

Bununla birlikte Maarif salnameleri içinde konuyla ilgili en detaylı bilgiyi veren H. 1321-M. 1903/1904 tarihli salnamede İzmit sancağında 24 ibtidâi olduğu belirtilmektedir. Burada iki kaynağın aktardığı sayılar arasındaki fark (36 ve 24) hemen göze çarpmaktadır. Bu durumda "hangi kaynağın bilgileri daha sahih" sorusu akla gelmektedir. İzmit gibi hem büyük hem de payitahta çok yakın olan müstakil bir sancakta sadece 24 adet ibtidâinin açılmış olması pek makul değildir.

(H.1321) salnamelerinden en son zikredilen idari taksimat biçiminin muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1320, s. 770-771; Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1321, s. 822-823).

8 Halim Demiryürek, *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011, s. 142.

9 Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi 1734-1876*, Eskişehir 2002, s. 205-207.

10 Maarif-i Umumiye Nezareti İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Âfiye ile Mekatib-i Hüsusiye ve Ecnebiyye'nin ve Dersaadet'te Tahrir-i İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistikî, "1311-1312 Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsus", Matbaa-i Amire 1318, s. 50. (Bu eser "Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistikleri" şeklinde kısaltılacaktır).

O halde sancakta birçok ibtidâinin açıldığını; fakat bunların tümünün Maarif salnamesi kayıtlarına yansımadığını söylemek daha akîl bir açıklama olmalıdır. H.1321-M.1903/1904 tarihli Maarif salnamesi ibtidâilerin kazalara göre dağılımını şu şekilde göstermektedir.¹¹

Halim
DEMİRÜREK

Tablo 1.

İzmit Kazası İbtidâi		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Hamidiye Köyünde	H.1308/M.1890-1891	6.000

Tablo 2.

Adapazarı Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Sapanca Nahiyesi	H.1300/M.1882-1883	25.000
Sapanca Mahmudiye Köyü	H.1317/M.1899-1900	3.400
Hacı Mercan Ağa	H.1318/M.1900-1901	6.600
Feyziye Köyü	H.1318/M.1900-1901	5.300
Hamidiye Köyü	H.1318/M.1900-1901	6.700
İsim Belirtilmemiş	H.1318/M.1900-1901	6.000
İsim Belirtilmemiş	H.1318/M.1900-1901	6.600
Mümtaziye Köyü	H.1315/M.1897-1898	5.800
Cedidiye Köyü	H.1317/M.1899-1900	4.300
Adiliye Köyü	H.1317/M.1899-1900	5.600
Çeşme Köyü	H.1317/M.1899-1900	5.000

Tablo 3.

Geyve Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Akhisar Nahiyesi	H.1312/M.1894-1895	10.000
Akhisar Nahiyesi	H.1290/M.1873-1874	20.000
Çarşı Mahallesi	H.1310/M.1892-1893	7.500

Tablo 4.

Kandıra Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Şeyhler Nahiyesi Hoca Köyü	H.1313/M.1895-1896	6.840
Kaymas Nahiyesi	H.1313/M.1895-1896	5.850
Karasu Nahiyesi	H.1313/M.1895-1896	6.500

Tablo 5.

Karamürsel Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Ereğli Köyü	H.1318/M.1900-1901	5.100

11 Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1321, s. 720. (S.N.M.U şeklinde kısaltılacaktır).

Tablo 6.

Yalova Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Kocadere	H.1318/M.1900-1901	6.400
Akköy	H.1318/M.1900-1901	5.200
Gökçedere	H.1317/M.1899-1900	5.600
Paşa Köyü	H.1318/M.1900-1901	3.200
İsim Belirtilmemiş	H.1318/M.1900-1901	3.400

Yukarıdaki tablolarda sancağın merkezi olan İzmit'te ve kazası olan Karamürsel'de sadece birer adet ibtidâinin açıldığı görülmektedir. Diğer idari ünitelerde en az üç ibtidâî varken sancak merkezindeki ibtidâî sayısının diğerlerine nispetle yok mesabesinde olması anlaşılır bir durum değildir. O halde yukarıda ifade edilen "kayıtlara girmedi" yorumunu burada da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Tablolar yorumlandığında şu sonuçlar çıkmaktadır: Sancak içinde ibtidâiler özellikle köyler ve nahiyelerde açılmış olmakla birlikte özellikle Adapazarı ve Yalova kazalarında yoğunlaşmıştır. En eski ibtidâî M. 1873-1874 (H. 1290) tarihinde Geyve kazasının Akhisar nahiyesinde açılmıştır. Genel olarak ibtidâiler M. 1899-1900 (H. 1317) ve M. 1900-1901'de (H. 1318) açılmıştır. Ayrıca eski tarihli ibtidâilerin inşa masraflarının yeni tarihli olanlardan yüksek oluşu dikkat çekicidir. Okulların açılış tarihleri ve yapım masrafları verilmesine rağmen tahsil gören öğrenci sayılarına dair bilginin olmayışı bu konuda değerlendirme yapılmasını engellemektedir.

Rüşdiyeler

Rüşdiyeler orta dereceli okullardı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre bu okullar beş yüz haneyi geçen kasabalarda kurulacaktı.¹² Öğrenim süresi 4 yıl olacak ve sıbyan mektebini bitirenler ve diploma alanlar rüşdiyelere girebilecekti. Okulların yapımını ve öğretmen maaşlarını, illerin maarif idaresi karşılayacaktı.¹³ Rüşdiyelere muallim-i evvel ve muallim-i sani olmak üzere iki öğretmen atanacaktı. Temmuz ve Ağustos (Rumi) ayları sınav ve tatil dönemiydi. Ayrıca cuma, cülus ve bayramlarda okullar tatil edilecekti.¹⁴ Rüşdiyelerde Mebâdi-i Ulûm-i Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşa, Tertib-i Cedid Üzere Kavâid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hutut, Mebâdi-i Hendese, Defter Tutmak Usûlü, Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik ve Fransızca gibi dersler okutulacaktı.¹⁵

Bu düzenlemeler kapsamında İzmit'te de rüşdiye açıldı. 1863'te İzmit'te 1 rüşdiye bulunuyordu.¹⁶ Bu rüşdiyenin 1873'te 1 öğretmeni ve 81 öğrencisi¹⁷, 1883'te ise 68 öğrencisi vardı.¹⁸ İzmit'teki rüşdiye ilginç bir şekilde 1896-1897 (R. 1311-1312) dönemindeki Maarif-i Umumiye Nezareti istatistiklerinde yer almamaktadır. Bu kaynakta "İzmit Müstakil Sancağı" başlığı altında Taraklı, Sapanca, Adapazarı, Karamürsel, Kandıra ve Hendek rüşdiyeleriyle ilgili bilgiler verilmekte¹⁹ fakat İzmit rüşdiyesinden hiç bahsedilmemektedir. Bu durumu "sehven yazılmamıştır" şeklinde kabul etmek doğru değildir. Çünkü incelenen 5

12 Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Ankara 1930, s. 132.

13 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2009, s. 165.

14 Bilim, *Türkiye'de Çağdaş...* s. 233.

15 Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, C. I-II, s. 383; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1999, s. 93.

16 Mehmet. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, Tarih İstatistikleri Dizisi, Ankara 2000, s. 20.

17 Mehmet. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme*, s. 23.

18 Mehmet. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme*, s. 39.

19 Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistikleri, s. 33.

adet maarif salnamesinin hiçbirinde İzmit'te rüşdiye olduğunu doğrulayacak veriye tesadüf edilememiştir. Bu durumda daha önceki tarihlerde var olduğu bilinen rüşdiyenin kapanmış ya da başka bir okula dönüştürülmüş olma ihtimalleri akla gelmektedir. İkinci ihtimal doğrusya yeni okulun adı *'İnas (Kız) Rüşdiye Mektebi'* olmalıdır (H. 1311/M. 1893).²⁰

İzmit inas rüşdiye mektebi ve kazalarda bulunan rüşdiyelerle ilgili bilgilerin verildiği aşağıdaki tablolarda²¹ görüleceği üzere İzmit inas rüşdiyesinde iki bayan öğretmenle eğitim faaliyeti gerçekleştirilmekteydi. Okulda sadece M. 1899/1900'de (H.1317) muallime-i sâniye kadrosu boştu. Ortalama 50 kişiye bir öğretmen düşmekteydi. Öğrenci sayısı M. 1900/1901 (H. 1318) dönemi ayrı tutulursa sürekli artmıştır.

Tablo 7.

	H.1316- M.1898/1899	H.1317- M.1899/1900	H.1318- M.1900/1901	H.1319- M.1901/1902	H.1321- M.1903/1904
İzmit İnas (Kız) Rüşdiye Mektebi	Muallime-i Ūlâ: Bedriye Hanım	Muallime-i Ūlâ: Bedriye Hanım	Muallime-i Ūlâ: Bedriye Hanım	Muallime-i Ūlâ: Ūlfet Hanım	Muallime-i Ūlâ: Ūlfet Hanım
	Muallime-i Saniye: Seher Hanım	Muallime-i Saniye: Münhal	Muallime-i Saniye: Huriye Cemile Hanım	Muallime-i Saniye: Huriye Cemile Hanım	Muallime-i Saniye: Huriye Cemile Hanım
	Talebe: 95	Talebe: 99	Talebe: 96	Talebe: 100	Talebe: 114

Tablo 8.

İzmit Sancağı Kazalarında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları					
	H.1316- M.1898/1899	H.1317- M.1899/1900	H.1318- M.1900/1901	H.1319- M.1901/1902	H.1321- M.1903/1904
Adapazarı	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi
	Muallim-i Sani: Yok	Muallim-i Sani: Halil Hilmi Efendi	Muallim-i Sani: Halil Hilmi Efendi	Muallim-i Sani: Halil HilmiEfendi	Muallim-i Sani: Zaim Efendi
	Hat Muallimi: Ahmet Efendi	Hat Muallimi: Ahmet Efendi	Hat Muallimi: Ahmet Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: ,Ahmet Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Ahmet Efendi
	Talebe: 57	Talebe: 50	Talebe: 42	Talebe: 55	Talebe: 65
Hendek	Muallim: Abdurrauf Efendi	Muallim-i Sani ve Rika Muallimi: Abdurrauf Efendi	Muallim-i Sani ve Hat Muallimi: Abdurrauf Efendi	Muallim-i Sani ve Hat Muallimi: Abdurrauf Efendi	Muallim-i Sani ve Hüsn-i Hat Muallimi: Abdurrauf Efendi
	Talebe: 27	Talebe: 40	Talebe: 33	Talebe: 41	Talebe: 32
Sapanca	Muallim: Mehmet Bahaeddin Efendi	Muallim: Mehmet Bahaeddin Efendi	Muallim: Mehmet Bahaeddin Efendi	Muallim: Mehmet Bahaeddin Efendi	Muallim-i Evvel: Mehmet Hulusi Muallim-i Sani: Bahaeddin Efendi
	Hat Muallimi: Hüseyin Bedreddin Efendi	Hat Muallimi: Hüseyin Bedreddin Efendi	Hat Muallimi: Hüseyin Bedreddin Efendi	Hat Muallimi: Hüseyin Bedreddin Efendi	Hat Muallimi: Şükrü Efendi
	Talebe: 121	Talebe: 68	Talebe: 50	Talebe: 41	Talebe: 63

20 Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistikleri s. 45-46.

21 S.N.M.U 1316, s. 1229-1232., S.N.M.U 1317, s. 1453-1454., S.N.M.U 1318, s. 1627-1630., S.N.M.U 1319, s. 950-952., S.N.M.U 1321, s. 716-717.

Kandıra	Muallim: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi
	Hat Muallimi: Şakir Efendi	Rika Muallimi: Mehmed Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Mehmed Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Mehmed Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Faik Efendi
	Talebe: 23	Talebe: 20	Talebe: 21	Talebe: 18	Talebe: 25
Karamürsel	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi
	Hat Muallimi: Zahid Efendi	Hat Muallimi:Zahid Efendi	Hat Muallimi: Zühdü Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Zühdü Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Sadık Efendi
	Talebe: 34	Talebe: 33	Talebe: 27	Talebe: 36	Talebe: 40
Taraklı	Muallim-i Evvel: Ömer Lütfi Efendi	Muallim-i Sani: Ömer Lütfi Efendi	Muallim-i Evvel: Ahmed Sezai Efendi	Muallim-i Evvel: Ahmed Sezai Efendi	Muallim-i Evvel: Ahmed Sezai Efendi
	Hat Muallimi: İsmail Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Hakkı Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Hakkı Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Hakkı Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Hakkı Efendi
	Talebe: 39	Talebe: 39	Talebe: 38	Talebe: 38	Talebe: 35
Geyve	-	-	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi
	-	-	Hüsn-i Hat Muallimi: Münhaldir	Hüsn-i Hat Muallimi: Osman Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Mahmud Efendi
	-	-	Talebe: 24	Talebe: 33	Talebe: 54

Kazalarda bulunan rüşdiyelerde muallim-i evvel, muallim-i sâni, muallim ve hat muallimleri öğretim kadrosunu teşkil etmekteydi. Ancak okulların eğitim personeli sayısı standart değildi. Rüşdiyeler içinde en zengin öğretmen kadrosuna sahip olan Adapazarı rüşdiyesidir. Zira burada muallim-i evvel, muallim-i sâni ve hat muallimliği kadroları, bir dönem istisna olmak üzere her dönem doludur. En zayıf olanı ise her dönem sadece 1 öğretmeni olan Hendek rüşdiyesidir. İsim listeleri incelendiğinde öğretmenlerin uzun süreli görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Rüşdiyelerdeki öğrenci sayıları, Sapanca'daki 121 sayısı hariç tutulursa 20 ila 68 arasında değişiklik göstermiştir. En çok öğrenci Adapazarı ve Sapanca, en az öğrenci ise Kandıra ve daha geç açılması münasebetiyle Geyve rüşdiyesinde bulunmaktaydı.

İdâdiler

İdâdiler, şimdiki liselerin muadili olarak kabul edilebilir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi idâdilerin işleyiş, kuruluş ve eğitim-öğretim programını düzenlemişti. İdadiler 1.000 haneli yerlerde açılacaktı. Masraflarını hazine karşılayacak, öğretmenlerini Maarif Nezareti tayin edecekti. Öğrenim süresi 3 yıl olacaktı. Müfredatında din dersi yoktu. Türkçe yazma ve kompozisyon, dil, mantık, ekonomi, coğrafya ve tarih gibi genel kültür dersleri ile cebir, matematik, geometri, fizik, kimya ve canlılar gibi fen ağırlıklı bir program öngörülmüştü.²²

Maarif Nizamnamesiyle öncelikli olarak sivil idâdilerin açılması tasarlanmıştı. Fakat parasal sorunlar ve öğretmen eksikliği gibi problemler buna engel olmuştu. Bu nedenlere bağlı olarak İdadiler 1884'te çıkartılan özel eğitim vergisinden sonra yaygınlaşmaya başlayacaktı.²³

²² Demiryürek, *II. Meşrutiyet Döneminde...* s. 148

²³ Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul 2007, s. 71-72.

M. 1885'te (H. 1303) açılan İzmit idâdisinin 1896-1897 (R. 1311-1312) ders yılı önceki yıldan devreden 59 öğrenci ile başlamıştı. Okulun memur ve öğretmen sayısı 8'di. Ders yılı sonuna kadar 26 Müslüman ve 5 gayrimüslim öğrenci olmak üzere 31 yeni kayıt yapılmıştı. Bunun yansıra aynı ders yılında faklı nedenlere bağlı olarak 11 (Müslüman) öğrenci okulu bırakmıştı. Sene sonuna gelindiğinde sadece 2 öğrenci diploma alabilmişti. Bu ders yılından bir sonrakine (R. 1312-1313) 72 Müslüman 5 gayrimüslim toplam 77 öğrenci devretmişti.²⁴

İzmit idâdisinin ileriki ders yıllarının öğrenci sayılarını, görevli öğretmenlerini ve verilen dersleri, Maarif salnamelerinden derlenen bilgilerle oluşturulan tablodan takip etmek mümkündür.

Tablo 9.

İzmit İdâdisinde Görev Yapan Öğretmenler, Verdikleri Dersler ve Öğrenci Sayıları ²⁵				
Tarih	Öğretmenler ve Dersleri	Öğrenci Sayısı		Ders Dönemi
H.1316-M.1898/1899	Abdullah Selim Bey (Müdür): Fransızca, Usul-i Defteri ve Malumat-ı Fenniye Mazhar Efendi: Kavaid Recep Rüştü Efendi: Hendese, Hesap, Cebir ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsi ve Türkçe Nuri Bey: Tarih Serkiz Efendi: Resim Hacı Ahmet Efendi: Ulum-ı Diniye	M.	GM	H.1313-14 M.1895-96/1896-97
		111	4	
		115		
H.1317-M.1899/1900	Abdullah Selim Bey (Müdür): Malumat-ı Fenniye, Türkçe ve Cebir Mazhar Efendi: Kitabet-i Resmiye Recep Rüştü Efendi: Hendese, Hesap ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsi, Fransızca ve Usul-i Defteri Fehmi Bey: Tarih Serkiz Efendi: Resim Hacı Ahmet Efendi: Ulum-ı Diniye Müftü Hasan Fehmi Efendi: Hüsn-i Hat Ali Rıza Efendi: Türkçe ve ihtiyat şubesi	M.	GM	H.1314-15 M.1896-97/1897-98
		103	7	
		110		
H.1318-M.1900/1901	Abdullah Selim Bey (Müdür): Fransızca, Malumat-ı Fenniye, Türkçe ve Cebir Mazhar Efendi: Kitabet ve Ahlak Recep Rüştü Efendi: Hendese, Hesap ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsi. Fehmi Bey: Tarih Serkiz Efendi: Resim Hacı Ahmet Efendi: Ulum-ı Diniye Müftü Hasan Fehmi Efendi: Hüsn-i Hat Ali Rıza Efendi: Türkçe	M.	GM	H.1315-16 M.1897-98/1898-99
		113	22	
		135		

24 Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistikleri, s. 26.

25 S.N.M.U 1316, s. 1228., S.N.M.U 1317, s. 1452., S.N.M.U 1318, s. 1626., S.N.M.U 1319, s. 949., S.N.M.U 1321, s. 715.

H.1319-M.1901/1902	Hüseyin Hüsnü Bey (Müdür): Fransızca, Malumat-ı Fenniye, Usul-i Defter-i Cebir ve Türkçe Mazhar Efendi: Kitab ve Ahlak Recep Rüştü Efendi: Hendese, Hesap ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsi. Fehmi Bey: Tarih Serkiz Efendi: Resim Hacı Ahmet Efendi: Ulum-ı Diniye Şevki Efendi: Hüsn-i Hat (Vekâleten) Ali Rıza Efendi: Türkçe	M.	GM	H.1316-17 M.1898-99/1899-1900
		128	27	
		155		
H.1321-M.1903/1904	Hüseyin Hüsnü Bey (Müdür): Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye, Tarih, Ulum-ı Eşya ve Usul-i Defteri Recep Rüştü Efendi: Hesap ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsi Serkiz Efendi: Resim Hüseyin Bedreddin Efendi: Hüsn-i Hat Ali Rıza Efendi: Hendese ve Türkçe Ali Mazhar Efendi: Fransızca	M.	GM	H.1318-19 M.1900-1901/1899-1901-1902
		111	30	
		141		

İlgili yıllarda idâdide sadece bir defa müdür değişikliği olmuş, öğretmen kadrosunda ise hiçbir değişiklik yaşanmamıştır. Okulun öğretmen sayısı ders yıllarına göre en az 7, en çok 9'dur. Okul müdürlerinin verdikleri dersler incelendiğinde bir yabancı dile hâkim oldukları ve birbirinden farklı dersleri aynı anda yürüttükleri anlaşılmaktadır: Müdür Hüseyin Hüsnü Bey'in bir ders yılında Fransızca, Malumat-ı Fenniye, Usul-i Defteri, Cebir ve Türkçe gibi beş ayrı dersi anlatabilmesi buna bir örnektir. Okulda resim dersi dışında tüm dersler Müslüman öğretmenler tarafından verilmiştir. Resim dersi ise Serkiz Efendi tarafından yürütülmüştür. Okulun öğretmen ihtiyacı bazı dönemler vekil öğretmenlerce karşılanmıştır. Nitekim okuldaki Hüsn-i Hat derslerine iki ders yılı İzmit müftüsü Hasan Fehmi Efendi, bir ders yılı da Şevki Efendi girmiştir.

Dersler kategorize edildiğinde dil eğitiminde Arapça, Farsça, Fransızca; dinde ulum-ı diniye ve ahlak; sayısal alanda fen, cebir, hesap, hendese; sözel alanda tarih, coğrafya, Türkçe ve aynı zamanda resim ve hüsn-i hat dersleri verilmiştir.

Ders dönemlerine göre öğrenci sayıları 110-155 arasında değişmektedir. Genel olarak bakıldığında H. 1314-1315 (M. 1896-97/1897-98) ders yılı dışında öğrenci sayısı sürekli artış kaydetmiştir. Gayrimüslim öğrenci sayısı her ders yılında artmış, Müslüman öğrenci sayısı ise bazı ders dönemlerinde azalmıştır.

Medreseler

Medreseler, Osmanlının geleneksel eğitim kurumlarıydı. Osmanlılar daha kuruluş aşamasında Türk-İslam devletlerinden devraldıkları gelenek doğrultusunda medreseler inşa etmeye başlamışlardı. İzmit'in alınmasının akabinde buraya yönetici tayin edilen Şehzade Süleyman Paşa²⁶ adına kurulan medrese bazı tarihçiler tarafından Osmanlının ilk medresesi olarak kabul edilmektedir.²⁷ Orhan Gazi de tıpkı oğlu gibi İzmit bölgesinde kendi adını taşıyan medreseler açmıştı.

Medreselerin giderleri, medreseye tahsis edilen vakıf gelirlerinden, öğrencisinin yemek ihtiyaçları vakfa bağlı imarettten karşılanırdı.²⁸ Farklı yaş gruplarından öğrenciler medreseye gidebilirdi. Örgün eğitimin süresi haftada 5 gündü. Salı ve cuma günleri tatildi. Hicri aylardan Recep, Şaban ve Ramazan ayları yıllık tatil dönemi idi.²⁹

²⁶ Süleyman Paşa medresesine dair salname kayıtlarında bilgi yoktur.

²⁷ Mehmet Şeker, Süleyman Genç, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Nesimi Yazıcı), Eskişehir 2005, s.195.

²⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2004, s. 175.

²⁹ Ejder Okumuş vd., *Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, İstanbul 2006, s. 24-25.

Aşağıdaki tablodan da takip edilebileceği gibi sancakta “*Sultan Orhan*” isimli iki medrese bulunmaktaydı. Bunlar İzmit ve Adapazarı merkezindeydi. İzmit’te 3, Geyve’de 7, Adapazarı’nda 6 ve Kandıra’da 1 adet medrese vardı. İzmit’teki medreseler merkezde, Geyve’dekiler Taraklı nahiyesinde, Adapazarı’ndakiler merkez ve Sapanca’da temerküz etmişti. Sancaktaki medreselerin 7’si kurucularının ismini taşımaktaydı. 4 medrese yerli ahali tarafından kurulmuştu. Diğer medreseler kurucularının adına değildir. Sancakta bulunan medreselere 1.357 öğrenci devam etmekteydi. Bunların 125’i İzmit, 602’si Geyve, 550’si Adapazarı ve 80’i Kandıra’daki medreselerde öğrenim görmekteydiler. En fazla öğrencisi olan Sapanca, en az öğrencisi olansa Pertev Paşa medresesiydi. Her medresenin 1 adet müderrisi vardı.

Tablo 10.

İzmit Sancağında Bulunan Medreseler ³⁰					
Kaza	Medresenin Adı	Bulunduğu Yer	Müderrisi	Öğrenci Sayısı	Medresenin Kurucusu
İzmit	Fevziye	Hamidiye Caddesinde	Müftü Hasan Fehmi Efendi	60	Mehmet Paşa
İzmit	Sultan Orhan	Yukarı Pazar	Hacı Ahmet Efendi	45	Sultan Orhan Gazi
İzmit	Pertev Paşa	Yeni Cuma	Hafız Rifat Efendi	20	Pertev Mehmet Paşa
Geyve	Elvan Bey	Geyve	Hacı Yusuf Ziya Efendi	25	Elvan Bey
Geyve	Elbilir	-	Hacı Ali Efendi	70	Köy Ahalisi Tarafından
Geyve	Cedid Medrese	Taraklı Nahiyesinde	Hafız Hüseyin Efendi	113	Merhum Müftü Hafız Süleyman Efendi
Geyve	Yunus Paşa	Taraklı Yusuf paşa Cami-i Şerifi	Hafız Muhtar Efendi	89	Hacı Hüseyin
Geyve	Medrese-i Kebir	Taraklı Çarşı Arkası	Hakkı Efendi	105	Hacı Mehmet Ağazade Hacı Hüseyin Efendi
Geyve	Medrese-i Cedid	Taraklı Çarşı Arkası	İsmail Efendi	155	Hacı efendi
Geyve	Hacı Efendi	Taraklı	Mustafa Efendi	45	Hacı efendi
Adapazarı	Osman Efendi	Adapazarı Merkezinde	Hafız Mehmet Efendi	100	Osman Efendi
Adapazarı	Sultan Orhan Gazi	Adapazarı Merkezinde	İsmail Hakkı Efendi	30	Sultan Orhan Gazi
Adapazarı	Gabarizade	Adapazarı Merkezinde	Hacı Mustafa Efendi	50	Gabarizade
Adapazarı	Sapanca	Sapanca Nahiyesinde	Emin Sıdkı Efendi	160	Ahali Tarafından
Adapazarı	Şemsülmaarif	Sapanca Nailiye Köyünde	Hüseyin Vasfi Efendi	60	Ahali Tarafından
Adapazarı	Cami-i Kebir	Hendek Nahiyesinde Cami-i Kebir Yakınında	İsmail Efendi	150	Yörük Hacı Mustafa Ağa
Kandıra	Hamidiye	Sultan Orhan Gazi	Ali Rıza Efendi	80	Ahali Tarafından

30 S.N.M.U 1321, s. 717.

1900'lerin başı, Yukarı Pazar Okulu'nun açılış töreni. (KBB Arşivi)

Kütüphaneler ve Matbaa

İzmit merkezinde *Mehmed Pertev Paşa* ve *Hacı İsmail Efendi* adlı iki adet kütüphane vardı. Her iki kütüphane de kurucusunun adını taşıyordu. Mehmed Pertev Paşa Kütüphanesi 1494-1495'te (H. 900) açılmıştı. Bu kütüphane "Yeni Cuma" isimli mahaldeydi. Diğerine nispeten oldukça erken tarihli olan bu kütüphanede sadece 68 kitap bulunuyordu. Hacı İsmail Efendi Kütüphanesi ise 1896-1897'de (H. 1314) kurulmuştu. Kayıtlarda yeri "dershane derununda" olarak geçen kütüphanenin 200 kitabı vardı.

İzmit'te bir de matbaa bulunmaktaydı. İmtiyaz sahibinin adını taşıyan matbaanın ismi Mavyan'dı. 1878'de (H. 1295) kurulan matbaa Hamidiye caddesinde hizmet vermekteydi. Hem taş hem de hurufat basım yapılabilmekteydi. Türkçe, Ermenice ve Fransızca olarak eserler basabildiği gibi resim basma özelliğine de sahipti.³¹

Gayrimüslim Okulları

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslimler, mabetlerinin yanı başına eğitim müesseselerini de inşa etmişlerdi. Özellikle Tanzimat ve Islahat düzenlemeleriyle her cemaat kendi okulunu açma hakkına kavuşmuştu. 1869 Maarif Nizamnamesi'nde bu okullar; cemaatler, Osmanlı vatandaşları ve yabancı ülke vatandaşları tarafından ücretli ya da ücretsiz olarak açılan "Mekatib-i Hususiye" olarak nitelendirilmişti. Giderleri, kurucuları veya bağlı oldukları vakıflar marifetiyle karşılanacak³² olan okulların açılabilmesi için öğretmenlerin, Maarif Nezareti ve mahalli maarif idaresi tarafından verilmiş diplomalara sahip olmaları gerekmekteydi. Okullarda ahlak kurallarına uyulacak, zararlı dersler okutulmayacak ve müfredat Maarif Nezareti ve mahalli idarecilerce onaylanacaktı. Ayrıca ilgili kurumlardan resmi izin alınması mecburdu.³³

31 S.N.M.U 1321, s. 719.

32 Bilim, *Türkiye'de Çağdaş...* s. 378.

33 Akyüz, *Türk Eğitim...* s. 173.

İzmit'te klasik dönemde gayrimüslim okulu bulunmakla birlikte, özellikle Tanzimat süreci ve sonrasında okul sayısında hızlı bir artış gerçekleşmişti. Maarif salnamelerinden anlaşıldığına göre İzmit'te Rumlara ait 6 okul vardı. Bunların 2'si rüşdiye 4'ü ibtidâi idi. Bu okullar Rum Patrikhanesine bağlıydı. Rüşdiyeler 1878'de inşa edilmişti. Yapım tarihleri belirtilmeyen ibtidâilerin sadece M. 1903/1904 (H. 1321) döneminde öğrencileri vardı. Rüşdiyeler 1895'te, ibtidâiler 1900'de ruhsat almışlardı. Rüşdiyelerin biri erkek, biri de kızlara mahsustu. Erkek rüşdiyesinin öğrenci sayısı 45 ila 69, kız rüşdiyesinin öğrenci sayısı ise 24 ila 28 arasındaydı. İbtidâiler içinde en çok öğrenci Eşmeköy'de, en az öğrenci ise Yeniköy'deydi.

Tablo 11. İzmit Gayrimüslim Okulları³⁴

Adı	Okulum Bağlı Olduğu Cemaat	Ruhsat Verenler Müdürlüğü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı								Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi		
				H.1316- M.1898/ 1899		H.1317- M.1899/ 1900		H.1318- M.1900/ 1901		H.1319- M.1901/ 1902				H.1321- M.1903/ 1904	
				E	K	E	K	E	K	E	K			E	K
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	69	-	58	-	58	-	55	-	45	-	M.1878- 1879	28 Kasım 1895
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	-	28	-	28	-	26	-	28	-	24	M.1878- 1879	28 Kasım 1895
Mihaliç	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	55	-	-	29 Ekim 1900
İsim Yok	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	54	9	-	29 Ekim 1900
Eşme Köyü	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	67	10	-	29 Ekim 1900
Yeniköy	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	22	-	-	29 Ekim 1900
Lusavoricyan	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	İbtidâi ve Rüşdiye	257	-	308	298	350	-	264	276	314	274	M.1835	Ruhsatsız
Kapoonyan	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	İdâdi	-	244	-	-	-	240	-	286	-	-	M. 1885	Ruhsatsız
Hençteryan	Ermeni Katolik	Ermeni Patrikhanesi	İdâdi	80	70	-	-	85	74	80	76	-	-	M.1889-	Ruhsatsız
Nerseshuşlyan (Bağçecik Mektebi)	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	Rüşdiye	600	400	480	470	480	470	450	480	-	-	M.1882- 1883	Ruhsatsız
Armaş Ruhban Mektebi	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	Âli	42	-	20	-	40	-	41	-	-	-	M.1616- 1617	Ruhsatsız
Karakiyan	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	Rüşdiye	140	100	-	-	130	95	120	90	-	-	M.1825- 1826	Ruhsatsız
Bağçecik Nahiyesi	Ermeni-Katolik	RahibNerses Efendi	İdâdi	-	-	80	70	-	-	-	-	94	69	M.1891- 1892	Ruhsatsız
Armişe Nahiyesi Ermeni Patrikhanesi Mektebi	Ermeni	Ağışa Piskopos	Âf	-	-	-	-	52	-	48	-	-	-	M.1891- 1892	Meçhul

34 S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1456-1457., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 953-955., S.N.M.U 1321, s. 717-718.

İzmit'te Ermenilerin 8 okulu bulunmaktaydı. Bunlardan Hençteryan ve Bağçecik nahiyesi okulu Katolik'ti. Bağçecik okulu adına ruhsat Rahip Nerses Efendiye, diğer okulların ruhsatları Ermeni patrikhanesi adına idi. Bazı Ermeni okullarının türü yıllara göre değişmişti. Mesela Lusavoriçyan okulu maarif salnamelerindeki yıl sıralamasına göre idâdi, âli, idâdi, idâdi, ibtidâi ve rüşdiye derecelerinde eğitim vermiştir. Bu karışıklığı önleyebilmek için okul türünde son salname kayıtları esas alınmıştır. Buna göre Ermenilerin 1 ibtidâi ve rüşdiye, 2 rüşdiye, 3 idâdi ve 2 adet âli türünde okulu vardı. Âli yani yüksekokul düzeyindeki okullar Armişe nahiyesinde faaliyet gösteren Ermeni patrikhanesi mektebi ve Armaş ruhban mektebiydi. Armaş Ruhban mektebinin bir özelliği de sancakta en erken açılan (H. 1616) gayrimüslim okulu olmasıydı. Bu okulun, din adamı yetiştirmesi münasebetiyle diğer Ermeni okullarına göre daha az öğrencisi bulunuyordu. Yıllara göre en az 20, en çok 41 öğrencisi olmuştu. Eğer bilgilerde bir hata yoksa okullar içinde en istikrarlı olanı tüm ders yıllarında öğrencisi bulunan *Lusavoriçyan* okuluydu. Lusavoriçyan ile Bağçecik nahiyesindeki Ermeni Katolik Okulu dışındakilerin M. 1903/1904 (H. 1321) döneminde öğrencisi yoktu. Öte yandan Nerseshuşliyan okulunun öğrenci sayısı gözden kaçmamaktadır. Zira ders yıllarının hiçbirinde 930 öğrencinin altına düşmeyen okul M. 1898/1899'da (H. 1316) 1.000 öğrenci sayısına ulaşmıştır.

Adapazarı'nda gayrimüslim okul sayısı İzmit'ten daha çoktu. Rumların, Rum Metropolitliği'ne bağlı 9 okulu vardı. Okulların 2'si rüşdiye 7'si ibtidâi idi. 1877'de açılan Rüşdiyelerin biri erkek öğrencilere, diğeri kız öğrencilere eğitim vermekteydi. Erkek rüşdiyesindeki öğrenci sayısı en az 90, en çok 114 iken, kız rüştiyesindeki öğrenci sayısı en az 28, en çok 35 idi. Erkek öğrenci sayısı, kız öğrenciye nazaran oldukça fazlaydı. Buradaki ibtidâilere dair bilgi veren ilk salname M. 1903/1904 (H. 1321) tarihlidir. Rumlara ait 7 adet ibtidâi vardı. Üçünün ismi salnamelerde gösterilmediğinden, nerede faaliyet gösterdikleri tespit edilememiştir. Diğer ibtidâiler Sapanca, Eksece (İkisce) köyü, Pelid köyü ve Kirazlı köyünde bulunmaktaydı. Bu okullarda 311 erkek, 74 kız olmak üzere toplam 385 öğrenci öğrenim görmekteydi.

Tablo 12.

Adapazarı Gayrimüslim Okulları ³⁵															
Adı	Okulun Bağlı Olduğu Cemaat	Ruhsat Verilen Müdür Mesulü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı										Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				H.1316- M.1898/1899		H.1317- M.1899/1900		H.1318- M.1900/1901		H.1319- M.1901/1902		H.1321- M.1903/1904			
				E	K	E	K	E	K	E	K	E	K		
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	100	-	114	-	114	-	90	-	112	-	M.1877- 1878	28 Kasım 1895
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	-	33	-	28	-	28	-	32	-	35	M.1877- 1878	28 Kasım 1895
Sapanca	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	24	4	-	28 Ekim 1895
İsim Yok	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	95	15	-	28 Kasım 1895
Eksece (İkisce) Köyü	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	66	3	-	28 Kasım 1895
İsim Yok	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	41	23	-	28 Kasım 1895
İsim Yok	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	36	24	-	28 Kasım 1895
Pelid Köyü	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	14	2	-	28 Kasım 1895
Kirazlı Köyü	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	35	3	-	28 Kasım 1895
Surpherişdegan	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	İdâdi	350	420	-	-	360	440	350	420	-	-	Meçhul	28 Kasım 1895
Surpkarabet	Ermeni		İdâdi	334	281	-	-	300	250	305	252	-	-	Meçhul	28 Kasım 1895
Surp Slavriç (Savuriç)	Ermeni		İdâdi	210	150	-	-	220	160	200	150	-	-	M.1839- 1840	28 Kasım 1895
Protestan	Ermeni Protestan	Doktor SropeKolciyan	Rüşdiye	73	120	70	100	75	116	68	126	45	92	M.1874- 1875	1894- 1895
Yeni Kilise Mektebi	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	Âfî	-	-	340	400	-	-	-	-	-	-	M.1868- 1869	Ruhsatsız
Nerses	Ermeni		İbtidâi ve Rüşdiye	-	-	-	-	-	-	-	-	390	290	M.1835- 1836	-
Aram ve Kailyan	Ermeni		İbtidâi ve Rüşdiye	-	-	-	-	-	-	-	-	514	351	M.1861- 1862	-
Rupen	Ermeni		İbtidâi ve Rüşdiye	-	-	-	-	-	-	-	-	175	150	M.1829- 1830	-

35 S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1456-1457., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 953-955., S.N.M.U 1321, s. 717-718.

Adapazarı'nda 8 adet Ermeni okulu vardı. İzmit örneğinde belirtildiği gibi okullar farklı türlerde eğitim vermişlerdi. Son salname esas alındığında Adapazarı'nda 3 ibtidâi ve rüşdiye, 1 rüşdiye, 3 idâdi ve 1 âflokulun faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Surpherişdegan ve Surpkarabet okullarının inşa tarihi belli değildir. Diğerlerinin tamamı 19.yüzyılda açılmıştır. Her dönem öğrencisi olan tek okul Ermeni Protestan mektebidir. Yeni Kilise, Nerses, Aram ve Kailyan ile Rupen gibi ibtidâi ve rüşdiye okullarının sadece M. 1903/1904'te (H. 1321) öğrencisi olmuştur.

Gayrimüslim okullarının bulunduğu bir diğer kaza Karamürsel'di. Buradaki 4 adet gayrimüslim okulunun 2'si Rumlara, 2'si Ermenilere aitti. Rumların okulları rüşdiye düzeyindeydi. Ermeni okul türleri kayıtlara girmemiştir. Fakat ibtidâi olma ihtimalleri yüksektir. Çünkü sadece H.1321-M.1903/1904 tarihli son salnamede öğrencisi olan Ermeni okullar genelde ibtidâi tarzındadır.

Tablo 13.

Karamürsel Gayrimüslim Okulları ³⁶															
Adı	Okulun Bağlı Olduğu Cemaat	Ruhsat Verilen Müdür Mesulü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı										Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				H.1316- M.1898/1899		H.1317- M.1899/1900		H.1318- M.1900/1901		H.1319- M.1901/1902		H.1321- M.1903/1904			
				E	K	E	K	E	K	E	K	E	K		
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	130	-	-	-	90	-	121	46	-	-	M.1891- 1892	28 Kasım 1895
Katırlı Mektebi	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	-	-	90	-	-	-	-	-	-	-	M.1877- 1878	28 Kasım 1895
Surpsahakyan	Ermeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60	12	-	1888- 1889
Movsisyan	Ermeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60	-	-	-

Geyve'deki gayrimüslim okullarına bakıldığında 2'si Rumlara 4'ü Ermenilere ait 6 okul bulunduğu anlaşılmaktadır. İki de rüşdiye olan Rum okullarının biri Ortaköy diğeri Saraçlı'daydı. Saraçlı'daki okul 1873'te, Ortaköy'deki ise 1882'de açılmıştı. Ortaköy Rum Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı M.1899/1900'de (H.1317) büyük bir artış kaydederek 350'ye ulaşmıştı. Ama sonraki yıllarda tekrar iki haneli sayılara düşmüştü. Saraçlı rüşdiyesinin öğrenci sayısı 25 ila 28 arasında kalmıştı.

³⁶ S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1456-1457., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 953-955., S.N.M.U 1321, s. 717-718.

Tablo 14.

Geyve Gayrimüslim Okulları ³⁷															
Adı	Okulun Bağlı Olduğu Cemaat	Ruhsat Verilen Müdür Mesulü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı										Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				H.1316-M.1898/1899		H.1317-M.1899/1900		H.1318-M.1900/1901		H.1319-M.1901/1902		H.1321-M.1903/1904			
				E	K	E	K	E	K	E	K	E	K		
Ortaköy	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	20	-	350	-	30	-	46	-	-	-	M.1882-1883	Ruhsatsız
Saraçlı	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	25	-	25	-	28	-	28	-	-	-	M.1873-1874	Ruhsatsız
Kilise Sokağı	Ermeni	Patrikhane	Rüşdiye	-	-	220	100	-	-	-	-	-	-	M.1830-1831	Ruhsatsız
Sahakyan	Ermeni	-	İbtidâi ve Rüşdiye	-	-	-	-	-	-	-	-	15(0)	85	M.1838	-
Aramyan ve Kaiyanyan	Ermeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	71	51	M.1864	-
Arşaranyan	Ermeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	180	80	M.1830	-

Ermenilerin 4 okulundan biri rüşdiye biri de ibtidâi ve rüşdiye derecesinde eğitim veriyordu. Bununla birlikte Aramyan ve Kaiyanyan ile Arşaranyan okullarının hangi derecede eğitim verdikleri bilinmemektedir. Ancak yukarıda belirtilen açıklama ibtidâi olmaları ihtimalini kuvvetli hale getirmektedir. Ermeni okulları içinde Kilise Sokağı ve Arşaranyan diğerlerinden daha erken açılmıştı.

37 S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1456-1457., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 953-955., S.N.M.U 1321, s. 717-718.

Yabancı Okullar

Yabancı devletler dini, siyasi ve kültürel menfaatler temin edebilmek maksadıyla Osmanlı ülkesinde okullar açmışlardır. İzmit, yabancı devletlerin okul açtığı yerlerden biriydi. İzmit'te Amerika, Fransa ve Ermenilere ait 3 adet yabancı okul vardı. Amerikan ve Cizvit okullarıâîlî ve rüşdiye, Mihiteryan okulu ise idâdî türünde eğitim vermişti. Amerikan okulunda sadece erkek öğrenciler, diğer iki okulda ise hem kız hemde erkek öğrenciler eğitim görmüştü. Açılma tarihleri sırasıyla Amerikan, Cizvit ve Mihiteryan şeklindeydi.

Tablo 15.

İzmit Sancağında Bulunan Yabancı Okullar ³⁸															
Adı	Okulun Bağlı Olduğu Millet	Ruhsat Verilen Müdür Mesulü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı										Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				H.1316- M.1898/1899		H.1317- M.1899/1900		H.1318- M.1900/1901		H.1319- M.1901/1902		H.1321- M.1903/1904			
				E	K	E	K	E	K	E	K	E	K		
İzmit Bağçecik Nahiyesinde Amerikan Mektebi	Amerika-Protestan	Robert Cimberis	Âîlî-Rüşdiye	140	-	140	-	200	-	182	-	149	-	M.1879	M.1893
Cizvit	Fransa	Trankil	Âîlî-Rüşdiye	32	39	35	40	-	-	-	-	30	40	M.1888	Ruhsatsız
Mihiteryan	Ermeni Katolik	Rahip Nerses	İdâdî	-	-	-	-	80	70	80	80			M.1890	M.1890

Sonuç

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında müstakil bir sancak statüsünde olan İzmit sancağında farklı derece ve kademedeki eğitim-öğretim yapan birçok okul vardı. Geleneksel metodu kullanan sıbyan mektepleri ile yeni usulü tatbik eden ibtidailer özellikle nahiyeler ve köylerde toplanmıştı. Öte yandan sancak geneline dağılan 17 adet medrese ile Adapazarı, Hendek, Sapanca, Kandıra, Karamürsel, Taraklı ve Geyve'deki 7 adet rüşdiye ve İzmit merkezinde 1 kız rüşdiyesi ile 1 idâdî eğitim-öğretim faaliyeti yürütmüştü. Ayrıca sancak merkezinde 2 kütüphane ve 1 matbaa bulunmaktaydı.

Bununla birlikte İzmit'te Rumların 4 ibtidâî ve 2 rüşdiye derecesine sahip 6, Ermenilerin 1 ibtidâî ve rüşdiye, 2 rüşdiye, 3 idadi ve 2 âli türünde eğitim veren 8 okulu vardı. Adapazarı'ndaki 9 Rum okulunun 2'si rüşdiye 7'si ibtidâî idi. Buradaki Ermenilere ait 8 okulun 3'ü ibtidâî ve rüşdiye, 1'i rüşdiye, 3'ü idadi ve 1'i âli düzeyindeydi. Karamürsel'de 2'si Rum 2'si Ermeni 4, Geyve'de 4'ü Ermenilere 2'si Rumlara ait 6 gayrimüslim okulu vardı. Ayrıca Amerika, Fransa ve Ermenilere ait 3 yabancı okul bulunuyordu.

1903-1904'te nüfusu 270.000 olan İzmit sancağında 35.540 öğrenci bulunmaktaydı. Buradan hareketle sancaktaki öğrenci oranının % 13 olduğu görülür ki, bu oran diğer müstakil sancaklara göre İzmit'in iyi bir seviyede olduğuna işaret eder.³⁹

38 S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1458-1459., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 954-955., S.N.M.U 1321, s. 719.

39 S.N.M.U 1321, s. 715.

Nitekim öğrenci oranı bağımsız sancaklar sınıfından olan Çatalca'da % 13, Kala-i Sultaniye'de % 11,5, Zor'da 0,3 ve Bingazi'de 0,5'tir.⁴⁰ Vilayetlerle mukayese edildiğinde de durum değişmemektedir. Zira öğrencinin nüfusa oranı Konya vilayetinde % 8, Trabzon vilayetinde % 10, Aydın vilayetinde % 11 ve Hüdavendigar vilayetinde % 9 şeklindedir.⁴¹

Halim
DEMİR YÜREK

Başarılı öğrencilere verilen "İzmit İdadî Mektebi Tahsin" [Takdir] belgesi. 1912 (KBB Arşivi)

40 S.N.M.U 1321, s. 722, 737, 725, 721. (Sayfa numaraları sancak sıralamasına göre verilmiştir).

41 S.N.M.U 1321, s. 523, 598, 351, 471. (Sayfa numaraları vilayet sıralamasına göre verilmiştir).

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2009.
- Alkan, Mehmet. Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, Tarih İstatistikleri Dizisi, Ankara 2000.
- Atuf, Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Ankara 1930.
- Bilim, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi 1734-1876*, Eskişehir 2002.
- Cevad, Ali, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, Dersaadet 1311.
- Cihan, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul 2007.
- Çam, Yusuf, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991.
- Demiryürek, Halim, *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2004.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1999.
- Maarif-i Umumiye Nezareti İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Âlfiye ile Mekatib-i Hususiye ve Ecnebiyye'nin ve Dersaadet'te Tahrir-i İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistiki, "1311-1312 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsus", Matbaa-i Amire 1318.
- Okumuş, Ejder-Cihan, Ahmet- Avcı, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, İstanbul 2006.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1317.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1318.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1319.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1320.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1321.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1316.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1317.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1318.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1319.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1321.
- Sami, Şemseddin, *Kamusu'l-Alam*, İstanbul 1307.
- Şeker, Mehmet- Genç, Süleyman, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Nesimi Yazıcı), Eskişehir 2005.
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.